

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ομότιμη Καθηγήτρια Άννα Ταμπάκη
e-mail : atabaki@theatre.uoa.gr

Δημιουργία κρίσιμων νεολογισμών και κοραϊκή ‘μετακένωση’

Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός, από τα πρώιμα ήδη χρόνια, έρχεται αντιμέτωπος με το κρίσιμο ζήτημα των νεολογισμών.

Λείπουν οι έννοιες που αναπτύχθηκαν στη Δύση στις νεωτερικές επιστήμες, στη φιλοσοφία, στην πολιτική, αλλά και γενικότερα στα γράμματα και τις καλές τέχνες.

Δυο τρόποι: α. πλάσιμο νέων λέξεων και β. ανασηματοδότηση παλαιών, όπως η *αρετή* – κοινωνική και πολιτική αρετή (*vertu civique*), *ευδαιμονία*, *πολίτης*, *πατρίς*, *έθνος* – με τις νέες συνδηλώσεις που τους έχει προσδώσει ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση.

Το πεδίο στο οποίο αναμετρώνται οι λόγιοι με τις νέες έννοιες είναι κυρίως αυτό των **μεταφράσεων**.

Πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα

Μια από τις νέες έννοιες που συνδέονται με την εποχή της νεωτερικότητας είναι, όπως το έχει επισημάνει πρώτος ο Κ.Θ. Δημαράς, η λέξη **μόδα** (*mode*).

Ενώ στον 19ο αιώνα θα αποδοθεί, με πρώτο εισηγητή τον Αδαμάντιο Κοραή, με το «**συρμός**» (*Άτακτα*, τ, Δ', 580),¹ στον 18ο υπάρχει έκδηλη αμηχανία.

Ανιχνεύουμε στις πρώτες φαναριώτικες μεταφράσεις του **Μολιέρου** (Βουκουρέστι, 1741), που οφείλουμε στον Ιωάννη Ρά(λ)λη, την περιφραστική απόδοση «**εις τα καινούρια εφευρέματα**», «**νέαις εφευρέσεσιν**».²

Στα τέλη του αιώνα, όταν πλέον έχει αναδυθεί ως αρετή η έννοια της κοινωνικής κοσμιότητας διαβάζουμε τα ακόλουθα στη *Χειραγωγία εις την Καλοκαγαθίαν* (Βιέννη, 1791), που έχει εραλιστεί από γερμανικές πηγές ο Δημήτριος Δάρβαρις:

«Αι καινοτομίαι (μόδαις) εις τα ενδύματα ουδέν είναι καθ' εαυτάς, αλλά όταν είναι πάγκοιναι, και όχι σκανδαλώδεις πρέπει να τας μιμώμεθα, και θέλει είσθαι, αρκετόν

¹ Πρβλ. Στέφανος Α. Κουμανούδης, *Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*. Προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, Ερμής, Αθήνα, 1980, σ. 967.

² Άννα Ταμπάκη, *Ο Μολιέρος στη φαναριώτικη παιδεία. Τρεις χειρόγραφες μεταφράσεις*, «Τετράδια Εργασίας 14», ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα, 1988, σ. 149-150, [Σχολείον των συζύγων].

εις ημάς, το να μην ήμεθα ούτε πρώτοι, ούτε έσχατοι εις αυτάς, το να φορούμεν ούτε πολλά καινοτρόπως, ούτε πολλά αρχαιοπρεπώς».³

Είναι εξαιρετικά διαδομένη η **παράθεση του πρωτότυπου όρου μέσα σε παρένθεση**, συχνά δε αποδίδεται στην πρωτότυπη μορφή της, με λατινικούς δηλαδή χαρακτήρες.

Ερχόμαστε τώρα σε έναν λογοτεχνικό όρο που θα απασχολήσει όλες τις φάσεις του νεοελληνικού Διαφωτισμού και θα προσπαθήσει να επιλύσει με θεωρητικό τρόπο ο Κοραής.

Οι πρώτες απόπειρες απόδοσης του όρου. **roman, romanzo** στα ελληνικά εντοπίζονται και πάλι στις μοιερικές μεταφράσεις του 1741.

Εξαιρετικά αμήχανος και αυτή τη φορά ο μεταφραστής αποδίδει το «romans» που μέσα στο συγκείμενό του έχει αρνητική σημασία, αφού παρασύρει την Κελία (Célie) σε ερωτικές ονειροπολήσεις, ως «**διαβολικαίς ιστορίαις**».⁴

Conte - «πλάσμα ηθικόν»

Στη φαναριώτικη χειρόγραφη μετάφραση του «φιλοσοφικού μύθου» (**conte philosophique**) του Βολταίρου *La princesse de Babylone* (1768), που πρέπει να έχει εκπονηθεί στο χρονικό άνοιγμα μεταξύ 1768 (έτος έκδοσης) με 1814 (έτος αναγραφής στο εσώφυλλο της στάχωσης σημείωσης του πρώτου κτήτορα, στα αγγλικά), ο ανώνυμος λόγιος μεταφραστής αποδίδει τον τίτλο ως εξής: «**Η δομνίτζα της βαβυλόνας, παρά μουσιού βολτέρ πλάσμα ηθικόν**».⁵

Το 1750 καθίσταται ένα σημαντικό ορόσημο.

Η έναρξη του β' μισού του 18ου αιώνα παραμένει ένας σταθμός για τους μεταφραστικούς προσανατολισμούς της εποχής με ένα πολύτομο έργο που κυκλοφόρησε ευρύτατα στον χώρο της Ν.Α. Ευρώπης. Το 1750, ο Αλέξανδρος Καγκελλάριος προσφέρει στο βαλκανικό αναγνωστικό κοινό τη μετάφραση της πολύτομης *Παλαιάς Ιστορίας (Histoire ancienne)*⁶ του Charles Rollin (1661-1741), σε 16 τόμους, που αναφέρεται στην ιστορία των αρχαίων πολιτισμών.

Αποδίδεται στη νεοελληνική γραμματεία ένα πολύπλευρο έργο, το οποίο, εκτός από τον καθαρά **ιστορικό του προσανατολισμό**, μεταφέρει στο αναγνωστικό κοινό της εποχής νεωτερικές αισθητικές κατηγορίες και ορισμένα ουσιαστικά ψήγματα ηθικού και πολιτικού στοχασμού.

Στο 'εγκυκλοπαιδικό πανόραμα' του Charles Rollin περιλαμβάνονται το εμπόριο, οι Καλές Τέχνες και οι επιστήμες. Σημαντική θέση κατέχει η ιστορία της φιλοσοφίας και δίνεται έμφαση στην σκιαγράφιση των ηθικών και κοινωνικών αρετών του ατόμου. Οι κανόνες που διέπουν τον '**πολιτικό βίο**' (*société civile, vita civile*) εξειδικεύονται σε έννοιες όπως αυτή της «**υπέρτατης ευδαιμονίας**», του **άκρου αγαθού**, όπως αποδίδει ο Καγκελλάριος τους όρους *souverain bonheur (suprema felicità)* αλλά και *souverain bien (somma bene)*, της νομιμότητας, της **εμπιστοσύνης**

³ Δημήτριος Δάρβαρις, *Χειραγωγή εις την Καλοκαγαθίαν, ήτοι Εγχειρίδον εις ανάγνωσιν τοις σπουδάζουσι νεανίσκοις των Ρωμαίων και Βλάχων*, Βιέννη, 1791, σ. 52.

⁴ Άννα Ταμπάκη, *Ο Μολιέρος στη φαναριώτικη παιδεία, ό.π.*, σ. 124, «Ο κατά φαντασίαν κερατοφόρος» (*Sganarelle ou le cocu imaginaire*).

⁵ Bodleian Library, M.Gr. f.3. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Ερμής, Αθήνα, 1977, σσ. 174-175, 454. Πρβλ. Άννα Ταμπάκη, *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού. Ρεύματα ιδεών & διάυλοι επικοινωνίας με τη δυτική σκέψη*, Εκδόσεις Ergo, Αθήνα 2004, κεφ. V, σσ. 109-110.

⁶ *Histoire ancienne des Égyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Mèdes et des Perses, des Macédoniens et des Grecs* (Παρίσι, 1731-1738).

(*bonne foi*) των υπηκόων προς την κρατούσα αρχή και της *διδασκαλίας των νόμων* (*Juriprudence, Giurisprudenza*).

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τις γλωσσικές απόπειρες του μεταφραστή και έμπειρου επιμελητή εκδόσεων στο τυπογραφείο του Ν. Γλυκύ, προκειμένου να ορίσει και να ταξινομήσει σε «νεοτερικές» γνωστικές κατηγορίες της εποχής **γραμματολογικές έννοιες**.

Ο 12ος τόμος, λ.χ. αφιερώνεται σε θέματα Τεχνών και Επιστημών (Des Arts et des Sciences – Delle Arti e delle Scienze).

Ακολουθεί κεφάλαιο *Περί Ευγενών Επιστημών* – αποδίδεται το *Delle Arte Liberali*, στις οποίες συγκαταλέγονται η Αρχιτεκτονική, η Γλυπτική, η Ζωγραφική, η Μουσική, όπου συγκαταλέγονται το θέατρο και η παντομίμα.

Καθώς ο μεταφραστής καλείται στον 14ο τόμο, να αποδώσει στα ελληνικά τον όρο **Belles-Lettres**, αναγκάζεται να επαναλάβει την προηγούμενη επινόησή του για να ορίσει όμως τώρα εντελώς διαφορετικά σημαινόμενα.

Παραθέτω τη μετάφραση, σε σύγκριση με το γαλλικό πρωτότυπο και το ιταλικό διάμεσο (θεωρείται ότι η μετάφραση στηρίζεται στο ιταλικό διάμεσο):

<i>Παλαιά Ιστορία</i> τ. 14ος, σ. 1 Περί Ευγενών Επιστημών	<i>Histoire Ancienne</i> Vol. XII, σ. 1 Des Belles-Lettres	<i>Storia Antica</i> Vol. XIII, σ. 192 Delle Belle Lettere
Η Ποίησις, η Ιστορία, και η Ευγλωττία [...] περιλαμβάνουσιν όλας εκείνας ταις μάθησες, οπού ημείς κράζομεν εδώ <i>Ευγενείς Επιστήμας</i> . Τούτο είναι εκείνο το μέρος της πολυμαθείας , οπού δίδει περισσοτέραν ευχαρίστησιν [...]	La Poésie, l'Histoire, l'Éloquence renferment ce qu'il y a de principal dans ce qu'on appelle les <i>Belles-Lettres</i> . C'est de toute la littérature la partie qui a le plus d'agrément [...]	... La Poesia, La Storia, e l'Eloquenza abbracciano tutte cio concerne le Belle Lettere. Son elle le più pacievole, e le più brillante parte della letteratura , che presa in certo senso [...]ù

Παρατηρούμε ότι η ευρυχωρία του όρου **littérature (letteratura)** αποδίδεται από τον Καγκελάριο ως **πολυμάθεια**, όρος που διατηρείται εν χρήσει και σε μεταγενέστερα χρόνια – τον βρίσκουμε και σε κείμενα ως το 1860 περίπου.⁷

Χρειάστηκε μια μακρά περίοδος ζυμώσεων για να προκληθούν στους νεοέλληνες στοχαστές εννοιολογικές ανησυχίες, όπως αυτές που μας μεταφέρει ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, μέσα από τα *Γραμματικά* του (Βιέννη 1817), σχετικά με τις αποχρώσεις των κοινόχρηστων στην Ευρώπη της εποχής του όρων **Καλές Τέχνες, Φιλολογία και Καλά Γράμματα**.⁸

Λίγο αργότερα, στα 1827-1828, ο Ανδρέας Κάλβος δίδαξε στην Ιόνιο Ακαδημία **Ωραία Γράμματα**.

⁷ Άννα Ταμπάκη, «Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις στην ελληνική μετάφραση των *Παραγγεμάτων* διά την καλήν ανατροφήν των παιδων του Ch. Rollin», *Ελληνικά*, 45(1995)1, σσ. 75-84. Αναδημοσιεύεται στο τόμο με άρθρα μου: *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού...*, κεφ. VII, σσ. 127-138.

⁸ Κ. Οικονόμος, *Γραμματικών ή Εγκυκλίων Παιδευμάτων Βιβλία Δ'*, τ. 1, Βιέννη 1817, σσ. 1-6.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η «ατυχής» απόδοση του ακόλουθου ορισμού που οδήγησε και σε παρερμηνείες:

<p>« La Philosophie est l'étude de la Nature & de la Morale, fondée sur le raisonnement » (<i>Histoire Ancienne</i>, τ. 12; σ. 510)</p>	<p>« La Filosofia e lo studio della Natura, et della Morale, fondato sopra il raziocino » (<i>Storia Antica</i>, τ. 14, σ. 87).</p>	<p>«Η Φιλοσοφία είναι η σπουδή της Φυσικής, και της Ηθικής, θεμελιωμένη επάνω εις τον λογαριασμόν» (<i>Παλαιά Ιστορία</i>, τ. 15, σ. 3).</p>
---	--	--

1766: Η στιγμή της πρώτης επίσημης εμφάνισης του Βολταίρου στη γλώσσα μας. Ο πολύς Ευγένιος Βούλγαρις μεταφράζει έμμετρα τον *Μέμνονα (Memnon ou la sagesse humaine)*, ενώ το **1768** αποδίδει στην ελληνική γλώσσα το δοκίμιο του Γάλλου φιλοσόφου *Περί των διχονοιών των εν ταις εκκλησίαις της Πολωνίας (Essai historique et critique sur les dissensions des églises de Pologne, 1767)*, κείμενο που εκδίδεται αντικριστά σε δίγλωσση μορφή, γαλλικά-ελληνικά και συνοδεύεται από διεξοδικό σχολιασμό και επεξηγήσεις σε μορφή υποσημειώσεων.

Η ζωτική σημασία που αποδίδει ο Ευγένιος Βούλγαρις στη μεταφορά του σχετικού με τη θρησκευτική ανοχή προβληματισμού που είχε ανατροφοδοτηθεί στην ευρωπαϊκή διάνοηση της εποχής του με την **υπόθεση Calas**, συμπληρώνεται με το *Σχέδιασμα περί ανεξιθρησκείας (ήτοι περί της Ανοχής των Ετεροθρήσκων)*, επηρεασμένο κι' αυτό από τον Γάλλο φιλόσοφο.

Μας μεταφέρει ακριβώς στο κλίμα και πνεύμα της εποχής όταν σημειώνει χαρακτηριστικά στον Πρόλογό του:

«Εις το τέλος του βιβλίου προστέθη το 'Σχέδιασμα περί της Ανεξιθρησκείας' εφάνη δε εύλογον και αναγκαίον να προστεθή, ως υπόθεσις περί ης συχνή γίνεται μνεία, και προς ην επ' ευθείας αποβλέπει όλον το εκδιδόμενον πονημάτιον».

Πρόκειται για μια προσωπική σύνθεση αλλά και κριτική ιδεών που περιέχει το *Traité sur la tolérance* (1763) του Βολταίρου. Συγκρίνοντας τα δύο κείμενα είναι δυνατόν να διακρίνουμε την πνευματική πρόκληση που δέχθηκε ο Βούλγαρις από τον Γάλλο φιλόσοφο, χωρίς να αποκλείσουμε και πιθανές επιδράσεις από την σκέψη του Άγγλου στοχαστή John Locke, σκέψη που του ήταν επίσης οικεία. Ας συγκρατήσουμε την πρώτη βαρυσήμαντη φράση του πονήματος:

«*Η Ανοχή την οποίαν καθ'ημάς οι Λατίνοι Tolerantiam λέγουσι, και ημείς όχι απροσφύως ίσως ημπορούμεν να ονομάσωμεν Ανεξιθρησκείαν, δεν είναι παρά μία επιεικής και πραεία διάθεσις ψυχής ευσεβούς*».⁹

Ως αρετή οφείλει «να πατή εις το μέσον, και επίσης να απέχη και από τας δύο ακρότητας». Διότι η υπερβολική ανοχή καταλήγει στην θρησκευτική αδιαφορία, ενώ η έλλειψή της οδηγεί αναπόφευκτα στην θηριωδία. (σ. 219).

⁹ *Σχέδιασμα περί της Ανεξιθρησκείας*, σ. 217. Στο *Περί των διχονοιών* (σ. 122 και υποσ. 2) προσδιορίζει τον όρο tolérance ως ανεξικακία και ανοχή «την οποίαν Tolerantiam ονομάζουσιν οι νυν Λατίνοι. Όχι ανάρμοστα λογιάζω ήθελε την επή τις καθ'ημάς ανεξιθρησκείαν». Πρβλ. Άννα Ταμπάκη, *Ιστορία και θεωρία της μετάφρασης, 18ος αιώνας – Ο Διαφωτισμός «πράγμα περισπούδαστο και τώρα σ' όλα τα βασίλεια...»*, Εκδόσεις Καλλιγράφος, Αθήνα 2018, σσ. 65-67.

Αδαμάντιος Κοραΐς – Μετακένωση

«Μετακένωσις – μετακενώ-όω, κενώ υγρόν τι από τινος δοχείου εις άλλο / μεταγγίζω

- μετάγγιση των «φώτων της Ευρώπης»

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – κοινό αίτημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού και στόχος των λογίων. - «Δράξασθε παιδείας» – χρηστός πολίτης

Αλληλογραφία – πλούσια πηγή των παραινέσεών του και του γενικότερου προβληματισμού του.

Γλωσσική και πολιτική «μέση οδός».

Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce, [Υπόμνημα περί της σημερινής καταστάσεως του πολιτισμού εις την Ελλάδα....] Lu à la Société des Observateurs de l'homme, le 16 Nivôse, an XI (6 Janvier 1803) par Coray, Docteur en Médecine et Membre de ladite Société. [Εταιρεία των Ανθρωποτηρητών, χαρακτηριστική της διεύρυνσης του όψιμου Διαφωτισμού προς την ανθρωπογνωσιολογία] - Ο Κοραΐς είναι μέλος της Εταιρείας με την ιδιότητα του ελληνοιστή.

Θεμελιώδες κείμενο-ορόσημο – ο Α.Κ. χρησιμοποιεί τον όρο «**ηθική αναγέννηση**» (**révolution morale**) για να εκφράσει την έννοια της «**παλιγγενεσίας**» (**régénération**) και την προσδοκώμενη ευθυγράμμιση με τα «φώτα» της Ευρώπης.

Ο Κοραΐς παρακινεί συστηματικά προς την κατεύθυνση της 'μετακένωσης' αλλά και σχολιάζει τις μεταφραστικές προσπάθειες της εποχής του. Στο *Mémoire* (Υπόμνημα) προβαίνει και σε έναν κριτικό απολογισμό των μεταφράσεων.

- **rentrer en possession des lumières de nos ancêtres** [ανάκτηση των «φώτων» των προγόνων μας] – άποψη που συμμερίζονται οι Έλληνες λόγιοι που ενστερνίζονται το πνεύμα του Διαφωτισμού, όπως για παράδειγμα ο κοραϊστής κληρικός Κωνσταντίνος Οικονόμος.

- **dégénération** [εκφυλισμός, ηθική κατάπτωση] vs **régénération** [αναγέννηση] του έθνους– emploi du terme **nation**

ΤΡΟΠΟΙ ΜΕΤΑΚΕΝΩΣΗΣ: Μεταφράσεις – Εκδόσεις – Σχολεία

1800-1821/1830: Το διαφωτιστικό ρεύμα ολοκληρώνει την καμπύλη του. Αυτή η φάση είναι η πιο δυναμική καθώς συμπλέκεται με την ιδεολογική προετοιμασία του Αγώνα. Υπάρχει ένας στόχος: ο φωτισμός του Γένους που θα οδηγήσει στην εθνική αφύπνιση και απελευθέρωση.

Η κοραϊκή προτροπή να «**μετακενωθούν τα φώτα της Ευρώπης**» εφαρμόζεται με συστηματικότητα και συνέπεια.

Ο Κοραΐς εισάγει στη νεοελληνική παιδεία κρίσιμους νεολογισμούς, Εκτός από τους εμβληματικούς **πολιτισμός** και **ιδεολογία**, εισήγαγε πολλούς άλλους, ένιους με αρνητικό πρόσημο, όπως τον **ρωμαντισμό**.

Η αντίδραση του Κοραΐ προς το ρομαντικό ρεύμα δεν προέρχεται, παρατηρεί ο Κ.Θ. Δημαράς, μόνον από πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους. Οι αισθητικοί κανόνες που αποδεχόταν πλήρως, το κλασικό του πνεύμα και ο ορθολογισμός του τον απομάκρυναν από την ουσία και τη γοητεία του νέου ρεύματος. Τοποθετεί μάλιστα δίπλα δίπλα τον **Ιησουϊτισμό** και τον **Ρωμαντισμό**.

*«Χαρακτήρα λόγου, Ρωμαντικόν (romantique) ονομάζουν σήμερον τον σπουδάζοντα να εικονίζη την φύσιν κακοζήλως ώστε να εκφράζη και αυτά τα ανάξια εκφράσεως, χαρακτήρα εναντίον του κλασσικού λεγομένου χαρακτήρος.»*¹⁰

Η έννοια «ιδεολογία» αποτελεί επίσης νεολογισμό της εποχής· διάφοροι λεξικογραφικοί τύποι προέκυψαν από την προσπάθεια μεταφοράς της στην ελληνική γλώσσα. Το ρήμα *ειδέναι* και η έννοια *ιδέα* συνετέλεσαν έτσι ώστε η ιδεολογία άλλοτε να αποδοθεί ως «ειδεολογία» και άλλοτε ως «ιδεαλογία».

Η τελική μορφή του όρου *ιδεολογία* ανήκει στον Κοραή. Ο Κουμανούδης αποδίδει την πατρότητα του όρου στους **Αδαμάντιο Κοραή, Κωνσταντίνο Κούμα** και **Νεόφυτο Βάμβα** ενώ συναντά το επίθετο *ιδεολογικός*, το 1825, στον **Φίλιππο Φουρναράκη**.

Ο **Βενιαμίν Λέσβιος** στον εναρκτήριο λόγο του στα 1818, στο Λύκειο Βουκουρεστίου, ο οποίος δημοσιεύθηκε στον *Λόγιο Ερμή* και στον *Φιλολογικό Τηλέγραφο* του ίδιου έτους,¹¹ αναπτύσσει τον ορισμό της ιδεολογίας ως εξής:

*«Επειδή και η ιδεαλογία των νεωτέρων είναι ουδέν άλλο, εμμή έκθεσις των γνωστικών δυνάμεων είτε ανάλυσις του ανθρωπίνου νοός, τούτου ένεκεν ον το παρόν κεφάλαιον έκθεσις των γνωστικών δυνάμεων, είναι ουδέν άλλο. ή η ιδεαλογία των νεωτέρων.»*¹²

Πριν να περάσω στον προβληματισμό που σχετίζεται με τη δημιουργία του νεολογισμού *μυθιστόρημα, μυθιστορία* κατά Κοραή, ας αναφερθώ εν συντομία στη δημιουργία του νεολογισμού *Μεσαιών* από τον **Αδαμάντιο Κοραή (1829)**, και αργότερα από τον **Κ. Κούμα (Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων, 1830-1832)**.

Επίσης η χρήση όρου *βυζαντινός* συναντάται στον **Κοραή** και τον **Κ. Οικονόμο** (Κουμανούδης), και αργότερα (όπως και ο όρος *Μεσαιών*) στον **Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο**.

Ωστόσο, πολύ παλαιότερες είναι οι χρήσεις *βυζαντινή*, αναφορικά με τη μελέτη της περιόδου από του Μεγάλου Κωνσταντίνου ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (*Παλαιά Ιστορία*, 1750) και στην έκδοση της *Βυζαντίδος* (1767) από τον **Ιωάννη Στάνο**, που βασίζεται στην ιταλική έκδοση της *Βυζαντίδος* του Λούβρου.¹³ Υπάρχουν και αρκετές άλλες αναφορές.

«Μυθιστορία» / «Μυθιστόρημα»

Η έκδοση των *Αιθιοπικών* του Ηλιόδωρου (1804) αποτέλεσε έναν ουσιαστικό σταθμό για τη μελέτη του αρχαίου μυθιστορήματος ενώ αναγνωρίστηκε από πολλούς μεταγενέστερους ως η καλύτερη από όλες τις έως τότε εκδόσεις.

Στα «Προλεγόμενά» του με τίτλο «Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου», ο Κοραής αναλύει διεξοδικά το είδος του αρχαίου μυθιστορήματος με βάση τη μελέτη

¹⁰ Αδαμάντιος Κοραής, *Άτακτα*, τ. Β', Παρίσι 1829, σ. κζ'. Πρβλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1982, σσ. 145-147. 7Και Κουμανούδης, *Συναγωγή...*, σ. 890

¹¹ *Ερμής ο Λόγιος*, 1818, σσ. 116-119, και *Φιλολογικός Τηλέγραφος*, 1818, σσ. 79-90 .

¹² Βενιαμίν Λέσβιος, *Στοιχεία της Μεταφυσικής*, Βιέννη 1820, § 108.

¹³ Άννα Ταμπάκη, *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού...*, κεφ. ΙΙ, σσ. 49-50.

του Pierre-Daniel Huet, *Traité de l'origine des romans*, του Υετίου όπως τον αποκαλεί, κείμενο που έθεσε σε νέα βάση τα έως τότε δεδομένα της έρευνας.

Το ενδιαφέρον του Κοραή εστιάζεται στη φύση και την ουσία του μυθιστορήματος. Εδώ ακολουθεί κατά πόδας τον Huet, τον συμπληρώνει και τον διορθώνει για να προβεί, στη συνέχεια, σε δικούς του πρωτότυπους συσχετισμούς. Σύμφωνα με τον γάλλο κριτικό, το μυθιστόρημα ορίζεται ως μία:

«Πλαστή ιστορία ερωτικών παθημάτων, γραμμένη εντέχνως εις λόγον πεζόν, προς ωφέλειαν και ηδονήν των αναγιγνωσκόντων».

Ο Κοραής θέτει σε αμφισβήτηση την γενική ορθότητα του ορισμού αυτού και παρατηρεί πως «ούτος αποβλέπει μάνας των Ελλήνων τας πλαστάς ιστορίας των ερωτικών παθημάτων». Διευκρινίζω πως με τον όρο ερωτικά παθήματα αποδίδει μάλλον το γαλλικό *aventures amoureuses*, το οποίο ακριβέστερα θα αποδιδόταν σήμερα ως ερωτικές περιπέτειες. Η διαφωνία του Κοραή ως προς την καθολική και διαχρονική ισχύ του ορισμού θεμελιώνεται σε τρία σημεία, σύμφωνα με τα οποία η μεταγενέστερη παραγωγή διαφοροποιείται από τους κανόνες της αρχαίας. Πρώτον, συχνά το ερωτικό στοιχείο, είτε λείπει, είτε παίζει δευτερεύοντα ρόλο στα μεταγενέστερα μυθιστορήματα· δεύτερον, δεν είναι προφανής η ωφέλεια που προκαλεί η ανάγνωσή τους, πολλές φορές μάλιστα έχουν αντιθέτως αρνητικά αποτελέσματα και προκαλούν ηθική ζημία, και τρίτον, δεν είναι όλα πια γραμμένα σε πεζό λόγο.

Με αφορμή τα *Αιθιοπικά* προτείνει ο Κοραής τον όρο «**Μυθιστορία**» προκειμένου να αποδοθεί ο δυτικός όρος **Roman, Romanzo**:

*«Από τους ομογενείς φιλολόγους τινές μετέφρασαν την λέξιν Romanzo διά διπλής λέξεως 'Πλασματικόν ιστορήμα', ήτις εξηγεί μεν ικανώς την φύσιν του πράγματος, αλλά παραβαίνει τους κανόνες της ονοματοθετικής τέχνης, οι οποίοι ούτε μέρος ορισμού συγχωρούν να μεταβάλλεται εις όνομα, ούτε διά πολλών λέξεων να ονομάζεται ό,τι δύναται να εκφρασθή συντομώτερον· τοιούτον όνομα σύντομον και κατάλληλον κρίνω το ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΑ, το οποίον όχι μόνον εναργώς σημαίνει την φύσιν του πράγματος, αλλ' είναι και μία μόνη λέξις, αν και σύνθετος, και προς τούτοις Ελληνικωτάτη, αν και οι πρώτοι μεταχειρισθέντες αυτήν ήσαν Ρωμαίοι, και την μετεχειρίσθησαν εις σημασίαν, όχι του κυρίως λεγομένου Ρωμανού συγγράμματος, αλλ' Ιστορίας ή Βιογραφίας πραγματικής, μεμιγμένης όμως με ψευδή, ή τουλάχιστον με ιστορίας ανάξια διηγήματα. Αφίνοντες λοιπόν το αλλόφυλλον όνομα, καιρός είναι να λαλήσωμεν περί των Ελληνικών μυθιστοριογράφων.»*¹⁴

Οφείλουμε την εισαγωγή του όρου «μυθιστόρημα» στα ελληνικά στον Κωνσταντίνο Κούμα, ο οποίος στον Πρόλογό του της μετάφρασης του έργου του Wieland *Αγάθων* (1814) χρησιμοποιεί τη λέξη **άπαξ**.

Ο όρος πολιτογραφείται αρκετά αργά, αφού ως το 1860, έχουμε παράλληλη χρήση και των δύο προσδιοριστικών, συχνά μάλιστα από τον ίδιο συγγραφέα, όπως έχουμε

¹⁴ «Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου», σ.5. Το ζήτημα αναπτύσσω στη μελέτη μου «Η οπτική του Κοραή για τη λογοτεχνία και το θέατρο», *Παράβασις/ Parabasis*, τχ. 2, 1998, σ. 81-101, κυρίως σ. 87-89. http://www.grissh.gr/system/articles/assets/54d3/4704/d36a/3657/ee00/00ba/original/JRN-3443_UZ5111_06.pdf?1423132420

στην περίπτωση του **Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση**, ο οποίος, μεσούντος του 19ου αιώνα, χρησιμοποιεί τον όρο «μυθιστορία» για έργα του **Αλεξάνδρου Δουμά (πατρός)** ή του **Eugène Sue** και την ίδια εποχή «μυθιστόρημα» για μετάφραση έργου της **George Sand**.¹⁵

Σας ευχαριστώ για την προσοχή σας!

¹⁵ «Οι εκδοχές της πεζογραφίας μέσα από τα μεταφρασμένα κείμενα. Η περίπτωση του Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίτση», *Από τον "Λέανδρο" στον "Λουκή Λάρα". Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*. Επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997, σ. 191-204. Αναδημοσιεύεται στον τόμο με μελέτες μου *Ζητήματα συγκριτικής γραμματολογίας και ιστορίας των ιδεών. Εννέα μελέτες*, Εκδόσεις Ergo, Αθήνα, 2010, κεφ. VIII; σσ. 139-154, ιδίως σσ. 145-147.